

ТУРЕЧЧИНА 1920-Х РР. У ПРАЦЯХ Л. ВЕЛИЧКА

У статті проаналізовані праці Л. Величка про Турецьку республіку 1920-х рр. Зауважено, що автор, використовуючи різноманітні жанри (науковий, публіцистичний і художній), прагнув всебічно аналізувати політичні події та зміни у тогочасній Туреччині. Особливістю висвітлення теми автором стало твердження, що неодмінною передумовою успішності новітньої турецької держави є її союз з СРСР. Такі твердження були перебільшенням і політично упередженими, адже президент Туреччини М. Кемаль належав до прибічників повномасштабної вестернізації країни.

Ключові слова: Турецька республіка, М. Кемаль, реформи, Л. Величко.

Oleksandr Kravchuk

TURKEY IN THE 1920S. IN THE WORKS OF L. VELICHKO

The article analyzes the works of L. Velichka about the Turkish Republic of the 1920s. It is noted that the author, using various genres (scientific, journalistic and artistic), sought to comprehensively analyze political events and changes in Turkey at that time. A special feature of the author's coverage of the topic was the statement that an indispensable prerequisite for the success of the new Turkish state is its union with the USSR. Such statements were an exaggeration and politically biased, because the President of Turkey, M. Kemal, belonged to the supporters of full-scale westernization of the country.

Key words: Republic of Turkey, M. Kemal, reforms, L. Velichko

Історія розвитку сходознавства в Україні недостатньо досліджена, зокрема, у галузі тюркології. Це стосується також праць Л. Величка з історії Туреччини міжвоєнного періоду. Лише окремі її аспекти представлені у біобібліографічному словнику «Сходознавство і візантологія в Україні в іменах» [23], дослідженнях М. Васьківа [1], О. Мукомела [21], Е. Циганкової [26] і І. Чернікова [27] та ін. Висвітлити вивчення Турецької республіки сходознавцем і фахівцем з міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході Л. Величком є метою зазначеної статті.

Л. Величко народився у 1879 р. у Москві в сім'ї громадського діяча Ісаї Соломоновича Гальберштадта [23, с. 59]. Мав незавершену вищу освіту, працював у галузях журналістики та книговидавництва. Зокрема, завідував редакцією журналу «Северное сияние». Опублікував низку статей про зовнішню політику Російської імперії у різних періодичних виданнях, а також в енциклопедичному словнику братів Гранат [20, с. 110]. Після встановлення радянської влади

змінив батькове прізвище. Служив у Червоній армії. Із 1920 р. – член РКПб). У 1922–1926 рр. працював у зовнішньополітичних органах радянських державних утворень, зокрема, у 1922-1923 рр. був генеральним секретарем народного комісаріату закордонних справ УСРР. 23 червня 1922 р. у Харкові між очільником Надзвичайного посольства Туреччини Різа Нур-беєм і Л. Величком відбувся обмін ратифікаційними грамотами, внаслідок чого набрав чинності турецько-український договір від 2 січня 1922 р. [28, с. 163]. У 1923 р. Л. Величко працював у радянському посольстві в Німеччині, згодом брав участь в реорганізації НКЗС УСРР в Управління НКЗС ССРСР. Певний час був заступником Уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР [24, с. 218]. У 1924 р. призначений радником уповноваженого представництва УСРР в Туреччині. У 1925–1926 рр. був тимчасово виконуючим обов'язки повноваженого представника СРСР у Туреччині.

У 1926–1927 рр. Л. Величко очолював Радіотелеграфне агентство УСРР (РАТАУ), був одним із редакторів газети «Вісти ВУЦВК», де публікував тижневі огляди міжнародних подій, статті про Туреччину [5; 6; 9]. Також активно займався науковою діяльністю та організацією вищої освіти. У 1927-1929 рр. був ректором Харківського інституту народного господарства, професором, викладав для студентів економічного факультету дисципліни «Радянська зовнішня політика» і «Імперіалізм і колоніальна політика» [17, с. 111; 22, с. 7]. Певний час він працював у цьому ж закладі у 1933 р., коли його перейменували на Інститут радянського будівництва і права.

Дипломатична робота Л. Величка, безумно, сприяла дослідженню ним історії Турецької республіки. Він брав активну участь у діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. На організованих нею I та II всеукраїнських сходознавчих з'їздах у травні 1927 р. і у листопаді 1929 р. Л. Величко виступив з науковими доповідями «Рушійні сили турецької економіки» і «Економічна політика кемалістського уряду Туреччини» [27, с. 34, 35].

Л. Величко входив до президії відкритого у березні 1930 р. Українського науково-дослідного інституту сходознавства. Зазначений заклад був реорганізований в Український науково-дослідний інститут Близького Сходу. У 1931-1933 рр. його очолював Л. Величко [27, с. 36; 25, с. 274; 23, с. 18]. Із 1933 р. очолював Всеукраїнське товариство культурних зв'язків з закордоном [24, с. 218]. 23 липня 1937 р. Величка заарештували за звинуваченням у шпигунстві, а 17 вересня – розстріляли. Реабілітований 13 жовтня 1959 р. [23, с. 59].

1920-і – початок 1930-х рр. в історії сходознавства України умовно називають періодом неофітів. Радянська держава підтримувала його розвиток, але вимагала зміни методології та проблематики досліджень. В сходознавство приходять організатори науки, партійні функціонери, ентузіасти з числа молоді. Власне одним із пріоритетів починає переважає політико-економічна тематика інформаційного або пропагандистського характеру. Її забезпечували і утворені тоді

заклади, серед яких – згадана Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства, одним із працівників якої у Харкові був Л. Величко [23, с. 7, 18]. Низку його праць з новітньої історії Туреччини у 1927–1930 рр. опубліковано у журналі «Східний світ», що видавався зазначеною асоціацією сходознавства і до редакції якого також входив і Л. Величко [2; 7; 8; 10; 14; 15; 16]. Праці вченого підготовлені у дусі панівної тоді марксистської методології. Л. Величко, зокрема, зауважував: «Діалектичний матеріалізм, як універсальну методу пізнання, треба цілком застосувати до сходознавства, що історично висувається в низку тих наукових дисциплін, які революційна потреба вимагає перейняти марксівською думкою». За його переконанням, «Наукова думка радянських і взагалі революційних сходознавців повинна бути спрямована на вивчення соціально-економічних відносин на Сході, надто на вивчення аграрних відносин, на вивчення інтересів і імперіялістичних країн, які (інтереси) схрещуються й борються» [4, с. 180].

У статті «Реакція та опозиція в Туреччині» (1927), Л. Величко на основі опублікованих матеріалів судових засідань, висвітлив витoki та напрямки ворожих кемалізму політичних сил [14]. Серед найбільш важливих з точки зору оцінки сил опозиції він називав процеси Шейха Саїда і шестидесяти курських шейхів і беків в Діарбекірі, процес лідерів опозиції, звинувачених в участі у змові на життя Мустафи Кемалю. Л. Величко стверджував, що у судових матеріалах червоною лінією проходить закордонна участь у спробах повалити кемалізм [14, с. 20, 28].

У статті «П'ятиріччя Турецької Республіки» (1928) Л. Величко розглянув зміни в цій країні у 1923-1927 рр. [7]. Автор констатував, що за ці роки Туреччина «не тільки змушена була переборювати величезні зовнішні і внутрішні труднощі», а й безперервно боротись за саме існування. «Безсумнівні успіхи в цій боротьбі, безсумнівне зовнішнє і внутрішнє зміцнення» Турецької республіки – «є позитивним наслідком цього першого п'ятиріччя». У висновку наголошував на змінах не лише у політичній і соціально-економічній сферах життя турецького народу, але й у культурно-освітній площині. Реформи освіти, цивільного права, відокремлення держави від церкви а також заходи щодо розкріпачення жінки, закриття монастирів, запровадження латинської абетки розглядались як важливі прояви реформування країни [7, с. 43].

У статті «Турецько-Персько-Афганська Троїста угода» Л. Величко писав про події першої половини літа 1928 р. [16]. Науковець проаналізував вплив на Туреччину російських революційних подій 1917 р. На його думку, завдяки ним, анатолійська буржуазія, яка спиралася більшою мірою на селянство, могла цілком організовано провадити боротьбу проти Севрської угоди 1920 р. Л. Величко також характеризував політику радянського уряду щодо турецької держави, активну підтримку СРСР турецького руху проти імперіалізму. У статті

проаналізовано вплив західноєвропейських держав на події 1920-х рр. Зокрема, автор негативно характеризував дії англійців, твердив про їх різноманітні інтриги, наприклад, спроби ускладнити стосунки між радянською державою та Персією (нині – Іран). Розглянуто також декілька договорів того періоду. «Турецько-афгансько-перська троїста угода є природним результатом періоду боротьби східних держав проти імеріялізму, спираючись на Радянський Союз, і відкриває, таким чином, нову еру в житті Сходу, що визволяється» [16, с. 27]. Дослідник вважав, що доля Турецької республіки була дуже близькою для тогочасного радянського суспільства. Також він вказав на тісний зв'язок двох країн у боротьбі за «визволення людства». У реаліях СРСР подібна риторика цілком зрозуміла, адже жорстке цензурування не дало би змоги написати про ці події по іншому.

Також Л. Величко цікавився економікою Туреччини 1920-х рр. Тези свого виступу на I з'їзді сходознавців про рушійні сили турецької економіки він опублікував у 1928 р. в «Східному світі» [15]. Серед перешкод в її розвитку сходознавець вважав недостатню чисельність населення порівняно з «кількістю придатної для обробки землі», «низький рівень культурності й сільсько-господарчої техніки», брак селекції насіння, обмаль робочої худоби, бездоріжжя. Дослідник був переконаний, що «нова Туреччина, вірно намітивши шляхи свого економічного розвитку, примушена погоджувати темп цього розвитку мало не виключно з власними ресурсами країни. Вважаючи на всі зазначені перешкоди, що їх треба усунути, процес розвитку сільського господарства в Туреччині йтиме, порівнюючи повільним темпом, прискорюючись, однак, кожного року, в міру прилучення все нових районів до виходу на світовий ринок. ... » [15, с. 143].

У 1930 р. автор опублікував статтю «Національний склад сучасної Туреччини. (За даними загального перепису (1927 р.))». У ній констатував чисельність республіки за першим всенародним переписом від 28 жовтня 1927 р. у кількості 13,6 млн. осіб [10, с. 249]. У висновках автор зауважив, що «матеріали перепису потверджують панівний в радянській спеціальній літературі погляд на сучасну Туреччину, як на багатоплемінну ... державу. Звідси випливає цілковита важливість для Туреччини національної проблеми. ... ». При цьому автор критикував турецьку національну політику щодо національних меншин, яку оцінював як асиміляторську. Автор стверджував, що «Процес вбирання пригнічених національностей панівною нацією розвивається прискореним темпом. ... До цього часу максимальну тривкість виявили лише курди і араби. Однак, курдський національний рух за останній період був під впливом імперіалістичних сил, і, сполучаючися з турецькою реакцією, сам набрав реакційного характеру. Політика кемалістів, скерована на те, щоб загальмувати розвиток курдської культури, тим самим орієнтує курдський національний рух в бік сепаратизму. В майбутньому треба передбачити і розвиток арабського національного руху в Туреччині. ...

Релігійний момент, що відігравав за передреволюційної доби в Туреччині певну роль, визначавши приналежність до «панівної нації», більшою мірою, ніж походження, втратив це значіння. Ісламізацію змінила тюркізація» [10, с. 294-295].

У статті «Криза кемалістської «незалежності» (1930) зустрічаємо критику політики керівництва Туреччини. Л. Величко писав: «Кемалісти зупинили розвиток буржуазно-демократичної революції в самому її початку, використавши для буржуазії та поміщиків, для лихварів та глитаїв селянський рух 1918–19 рр. Зберегти старі аграрні взаємини, в тому числі й напівфевдальні засоби експлуатації, кемалістська політика в той же час всіляко сприяла збагаченню численних «героїв визвольної війни», роздавши їм грецькі та вірменські землі мало не задарма, і дуже значними державними коштами зміцнюючи поміщицьке й глитайське господарство» [8, с. 56]. Автор писав, що «Кемалістський шлях розвитку – шлях розвитку капіталізму через диктатуру буржуазії в спілці з поміщиками і з спиранням на глитайство – тотожній класовим інтересам світової буржуазії в цілому, зміцнення кемалізму не суперечить інтересам західних держав, а навпаки, кемалізм є підпора порядку на Сході, а не революційний фактор, і тому чужоземний капітал у власних інтересах повинен підтримати кемалізм» [8, с. 62-63].

У статті «Радянсько-турецькі взаємини» (1930) Л. Величко викладає історію міждержавних дипломатичних відносин у 1921-1929 рр. Автор постійно твердив про незмінно дружнє ставлення СРСР до Туреччини, про «безоплатну» допомогу, у той час як Захід або саботував інвестиції в Туреччині, або розраховував тільки на те, щоби обібрати народ цієї країни [11].

Певним підсумком, комплексним викладом досліджень Л. Величка про Туреччину стала його праця популярного характеру «Сучасна Туреччина» (1929). У ній розглядались головні аспекти історичного розвитку країни в 1919-1929 рр., її внутрішнє і міжнародне становище. За висновком М. Васьківа, книга давала «достатньо широке уявлення про події та стан Туреччини того часу, її проблеми і перспективи розвитку» [1, с. 69].

Поряд із згаданими працями, Л. Величко художніми засобами осмислював суспільно-політичні події у Туреччині. Він став автором сьогодні маловідомого роману «з сучасного турецького життя» під назвою «Змова Десмоля», опублікованого в 1928 р. у часописі «Всесвіт». М. Васьків зауважив: «Роман у нього вийшов захоплюючим, з детективною інтригою і з авантюрними пригодами, непередбачуваним розвитком подій» [1, с. 70]. У творі Л. Величко характеризував турецькі реалії, побут, звичаї, ідейно-політичне протистояння. «Основу сюжету складає змова закордонного капіталу і місцевих реакціонерів з метою повалення республіканської влади і реставрації монархії, а головне – відновлення політичного і економічного панування західних держав. Прикметно, що змову

очолює англійський олігарх Дрюрі, який «працює» керівником турецької філії косметичної фірми «Десмоль», до якої залучені відставні сановники Османської імперії, яких уособлює Осман-бей, російська еміграція в особі авантюристики Юзефи Скавронської-«Вадбольської», доньки орловського помічника поліцмейстера. Використовуються всліпу і курди, яких бідність штовхає на протистояння з владою. Але організатори перевороту відразу повідомляють, що після приходу до влади вони будуть змушені придушити будь-які прояви курдської незалежності. Прикметно також те, що містер Дрюрі зумів вчасно втекти, тобто були страчені змовники низової і середньої ланки, а верхівка, організатори змови залишилися безкарними. Але були й ті, хто активно протистояв змовникам. Це і мережа пильних поліцейських і представників спецслужб на чолі з міністром внутрішніх справ, і чиновники – вчорашні герої революції, і Халіль-бей – молодший брат Осман-бея. Саме Халіль-бей став втіленням беззавітного служіння рідному народу, вірності республіканським ідеалам, від яких він не може відступитися навіть заради високої любові. ... » [1, с. 71].

Низку статей про Туреччину Л. Величко опублікував в українській радянській пресі, зокрема, у газета «Вісти ВУЦВК», «Коммунист», «Пролетарий», «Пролетар» [21]. Можливо, однією з перших серед публікацій була невелика нотатка «Робітничий рух в Туреччині» за підписом «В. Л.» у харківській газеті «Коммунист» від 1 грудня 1923 р. У ній згадувалась не тільки хвиля страйків, але констатовувалась відсталість країни, мізерність місцевої промисловості. За переконанням автора, у «країнах Сходу революційний рух носить ... різко виражений характер національної боротьби проти західного імперіалізму», а боротьба «турецького пролетариату з туземним капіталом ... доводить ще раз непорушну істину, що класові суперечки однакові всюди і тягнуть за собою всюди однакові наслідки» [19].

Більшість статей Л. Величка у газеті «Вісти ВУЦВК» (Харків) присвячено різним аспектам міжнародного становища Туреччини. Л. Величко позитивно оцінював національно-визвольну війну турецького народу 1919-1922 рр. Він зауважив: «Національна війна показала, що анатолійське селянство зуміло відборонити незалежність своєї країни і від севрської змови імперіалістичних хижаків і од кількатисячної грецької армії, якій Англія широко і багато постачала амуніцію» [13].

Найбільше уваги Л. Величко приділяв висвітленню радянсько-турецьких відносин. Зокрема, підписання московської угоди про дружбу й братерство між РСФРР і Туреччиною 18 березня 1921 р. він оцінював як основу взаємин між ними. Вони «не тільки залишалися не похитньо дружніми, а й розвивалися, поширювалися й закріплялися, як лінією політичних, так і економічних зв'язків. Політичне співробітництво між обома дружніми державами розвинулося згодом далеко за межі закріплення та поглиблення дружніх між ними взаємин. Воно зросло у надзвичайно значний чинник міжнародного

становища, діючи незмінно в напрямі закріплення миру» [18]. Підписання Радянським Союзом угоди з Туреччиною 17 грудня 1925 р. автор оцінював як «новий розділ у боротьбі за мир»: «Цю угоду, яка встановила не тільки взаємні зобов'язання ненападу і нейтралітету на випадок нападу третьої сторони, але і зобов'язання утриматися від участі у будь-яких ворожих угрупованнях чи погодженнях у мирний час, уклали в той момент, коли англійський імперіалізм, за підтримки Ліги націй, вивершував імперіалістичний захват Мосула і проти Турції фактично утворився блок ряду імперіалістичних держав. За безпосередньої дружньої допомоги Радянського Союзу цей пакт покладено в основу ряду аналогічних угод, що зв'язали між собою Туреччину і Персію, Туреччину і Афганістан, Персію і Афганістан. Система гарантійних пактів між цими східними державами і між ними та СРСР значною мірою усунула інтриги імперіалістів ... » [3]. Ще раніше зазначені тези відбито у статті «Турецько-афганський договір», опублікованій 30 травня 1928 р. газетою «Вісти ВУЦВК» [12]. У нотатці «Міжнародній огляд» в газеті «Вісти ВУЦВК» 10 липня 1928 р. угоди між Туреччиною, Афганістаном і Персією ... формують «систему спільної оборони проти загрози наступу імперіалістів» [8]. Підписання торговельного договору від 11 березня 1927 р. Л. Величко вважав завершенням системи радянсько-турецьких угод [6].

Таким чином, у своїх працях Л. Величко, використовуючи різноманітні жанри (науковий, публіцистичний і художній), прагнув всебічно аналізувати політичні події та зміни у Туреччині в 1920-х рр. Особливістю висвітлення теми автором стало твердження, що неодмінною передумовою успішності новітньої турецької держави є її союз з СРСР. Такі твердження були перебільшенням і політично упередженими. Політики Турецької республіки були доволі прагматичними і, зрештою, бачення першим президентом цієї країни М. Кемалем перспектив турецької держави докорінно різнилося від соціалістичних прагнень радянських політиків. Загалом президент Туреччини був прибічником повномасштабної вестернізації. Туреччина використовувала відносини з радянською Росією для зміцнення своїх позицій. Натомість остання розраховувала не тільки на зміцнення свого впливу у близькосхідному регіоні, але й бажала трансформації реформ М. Кемалю у соціалістичні перетворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Васьків Н. Рецепція Турції и турецької культури в українській літературі 1920–30-х років // Літературний процес: тенденції, імена, методологія. Збірник наукових праць (філологічні науки). 2016. № 7.
2. Величко Л. [Рецензія на кн.] Мустафа-Кемаль. Путь новой Турции. (1919-1929). Т. 1. Первые шаги национально-освободительного движения 1919 г. Изд. ГИЗ и Литиздата НКВД, 1929. 480 с. // Східний світ. 1930. № 10-11.
3. Величко Л. Десять років Турецької республіки // Вісті ВУЦВК. 1933. № 245. 28 жовтня. С. 2.

4. Величко Л. Другий Всеукраїнський Сходознавчий З'їзд. // Червоний шлях. 1930. № 1.
5. Величко Л. За тиждень (Огляд міжнародного життя за 7-14 листопада). // Вісти ВУЦВК. 1926. № 264. 16 листопада. С. 2.
6. Величко Л. За тиждень. Міжнародній огляд // Вісти ВУЦВК. 1927. № 60. 15 березня. С. 2.
7. Величко Л. П'ятиріччя Турецької Республіки // Східний світ. 1928. № 6.
8. Величко Л. Криза кемалістської «незалежності» // Червоний схід. 1930. № 6.
9. Величко Л. Міжнародній огляд // Вісти ВУЦВК. 1928. № 262. 10 липня. С. 3.
10. Величко Л. Національний склад сучасної Туреччини (За даними загального перепису (1927 р.) // Східний світ. 1930. № 10-11.
11. Величко Л. Радянсько-турецькі взаємини // Червоний шлях. 1930. № 2.
12. Величко Л. Турецько-афганський договір // Вісти ВУЦВК. 1928. № 125. 30 травня. С. 1.
13. Величко Л. Хмара на Сході // Вісти ВУЦВК. 1926. № 250. 30 жовтня. С. 1.
14. Величко Л. Реакция и оппозиция в Турции (По данным политических процессов) (1925-1926) // Східний світ. 1927. № 1.
15. Величко Л. Рухові сили турецької економіки // Східний світ. 1928. № 2.
16. Величко Л. Турецько-перська-афганська троїста угода. // Східний світ. 1928. № 3-4.
17. Кравчина И. Б. Величко Лев Исаакович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805-2004 гг.). X, 2004.
18. Л. В. Десятиріччя радянсько-турецької дружби // Вісти ВУЦВК. 1931. № 64. 18 березня. С. 11.
19. Л. В. Рабочее движение в Турции // Коммунист. 1923. № 274. 1 декабря. С. 1.
20. Мартынов В. Внешняя политика Болгарии в 1905-1911 гг. в освещении российской публицистики // Българите в Северното Причерноморие. 2018. Т. 13.
21. Величко Лев Ісайович / О. Г. Мукомела // Енциклопедія Сучасної України. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33368>
22. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 1804-2004. Харків, 2004.
23. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. слов. / упоряд.: Е.Г. Циганкова, Ю.М. Кочубей, О.Д. Василюк ; редкол.: Матвеева Л. В. (голов. ред.) [та ін.]. К., 2011.
24. Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УРСР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. К., 2012.
25. УНДІС. // Червоний схід. 1930. № 6.
26. Циганкова Е. Г. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Харківський центр // Східний світ. 2000. № 2.
27. Черніков І. Ф. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1931 рр.) // УІЖ, 1991. № 2.
28. Черніков І. Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк і турецько-українські взаємини (1918-1922) // Східний світ. 2010. № 2.